

## ВАРІАТИВНІСТЬ ФОНЕМНОЇ СТРУКТУРИ КОРЕНЕВОЇ МОРФЕМИ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ)

Субота С. В.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті досліджено особливості варіювання фонемної структури кореневої морфеми в новоанглійський період порівняно з давньо- та середньоанглійським періодами. З'ясовано основні типи фонемної варіативності. Описано чинники, які впливають на варіювання фонемної структури кореня, а також визначено роль кожного з них у процесі варіювання фонемної структури кореневої морфеми в сучасній англійській мові.

*Ключові слова:* фонемна структура, варіативність, типи варіативності, фонологічний чинник, морфонологічний чинник.

This paper deals with the peculiarities of variation of the phonemic structure of Modern English root morphemes in comparison with Old and Middle English root morphemes. It also studies the factors that led to the phonemic variation of the Modern English root morpheme and their role in the process of phonemic variation of root morphemes in Modern English.

*Key words:* phonemic structure, variation, types of variation, phonologic factor, morphologic factor.

Вивчення варіативності одиниць мови в різні періоди її розвитку в діяхронії дозволяє розкрити передумови до мовної зміни, закономірності та тенденції еволюції, що дає змогу спрогнозувати подальший напрям розвитку мови загалом, тому дослідження варіативності мовних одиниць є одним з пріоритетних завдань сучасної лінгвістики.

Провідну роль серед досліджень, присвячених аналізу цієї проблеми, відіграють дослідження варіативності фонемної структури складів [10; 12], морфем [8; 9] і слів [1; 3; 7; 11].

**Об'єктом** цього дослідження слугує фонемна структура кореневої морфеми в новоанглійський період, **предметом** – особливості варіювання фонемної структури кореневої морфеми в сучасній англійській мові як результат дії фонологічного та морфонологічного чинників.

**Матеріал дослідження** – фонологічно та морфонологічно зумовлені варіанти 420 кореневих морфем, відібраних у результаті механічної вибірки зі словника сучасної англійської мови [LWD]. Достатність вибірки була обґрунтована в результаті статистичних обчислень. Відносна різниця між теоретично обчисленою кількістю матеріалу і безпосередньо проаналізованою за досліджуваним періодом не перевищує 5,5 %.

**Мета** нашої статті – аналіз варіативності фонемної структури кореневої морфеми – передбачає розв'язання таких **завдань**:

- дослідити розподіл кореневих морфем за кількістю варіантів;
- визначили середню кількість варіантів одного кореня;
- виявити основні типи варіативності кореневих морфем;
- визначити основні чинники, які зумовлюють варіювання фонемної структури кореневої морфеми в сучасній англійській мові;
- порівняти отримані результати аналізу варіативності фонемної структури кореневої морфеми новоанглійського періоду з давньо- та середньоанглійським періодами.

Під *варіативністю* ми розуміємо таку ознаку фонемної структури, яка передбачає чергування голосних або приголосних у складі кореневої морфеми, що не порушує її лексичного значення і спричинює появу *варіантів*, тобто двох або більше форм кореневої морфеми, зумовлених фонологічним або морфонологічним чинниками, ці форми вживаються паралельно в писемних пам'ятках досліджуваного періоду та відображені у словнику сучасної англійської мови.

Ми дотримуємося думки, що у варіантах одного кореня чергуються різні фонемні, відповідно всі чергування звуків в одній позиції кореневої морфеми, проаналізовані в нашому дослідженні, розглядаються не як алофонічні, а як фонематичні. У дослідженні розглянуто три види варіативності: вокалічну, консонантну і змішану (вокалічно-консонантну).

З метою більш повного та достовірного аналізу варіативності фонемної структури кореневих морфем ми залучили до варіантів коренів, які потрапили до досліджуваного масиву, що обмежувався кожною двадцятою сторінкою словника, також варіанти, які були розміщені на інших сторінках. Варто зазначити, що розширення вибірки було зумовлене досить об'єктивною причиною – необхідністю розкриття типів варіативності внаслідок дії фонетичного або морфонологічного чинників. Цілком очевидно, що розкриття чинників, які зумовлюють появу ряду фонемних структур, варіантів одного кореня, без залучення інших варіантів цього кореня, суттєво ускладнюється. При цьому варто наголосити, що в нашому випадку фактично йдеться не про вихід за межі досліджуваного інвентарю кореневих морфем сучасної англійської мови (420), отриманого в результаті механічної вибірки, і не про порушення правил проведення механічної вибірки, а про додаткове залучення варіантів цих коренів з інших сторінок, оскільки в статтях словника, які охоплювала вибірка, містилися посилання на варіанти цих коренів, що були розміщені на інших сторінках. Тому при ілюстрації прикладами варіантів фонемної структури кореневих морфем було застосовано такий спосіб запису – сторінки, що не потрапили до вибірки, які, однак, містили посилання на варіанти кореня зі сторінок, що потрапили до вибірки, супроводжувалися додатковим записом у дужках сторінок вибірки, в статтях яких містилося посилання на цей варіант кореня, наприклад, *lead (led) /li:d/ – /led/* “вести” [LWD, с. 379 (382)]. Після запису лексичної одиниці слідувала фонематична транскрипція кореня.

Розподіливши отримані в результаті механічної вибірки кореневі морфеми новоанглійського періоду (далі на.) за кількістю варіантів, ми виявили, що розподіл кореневих морфем за кількістю варіантів відбувається нерівномірно (табл. 1). Як показує діаграма (рис. 1), коренева морфема в на. період має від одного до трьох варіантів, наприклад, *fork /fɔ:k/* “виделка” [LWD, с. 262], *drink (drank, drunk) /drɪŋk/ – /dræŋk/ – /dɹŋŋk/* “numu” [LWD, с. 202].

Таблиця 1

Розподіл кількості варіантів кореневої морфеми в на. період

$x_i$	$n_i$	$x_i n_i$
1	360	360
2	50	100
3	10	30
$\Sigma$	420	490

Примітка:

$x_i$  – кількість варіантів;

$n_i$  – частота коренів з такою кількістю варіантів

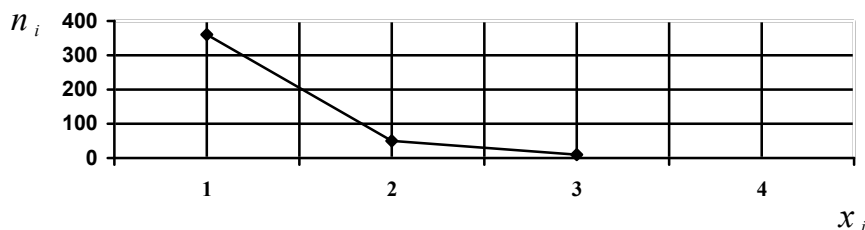


Рис. 1. Крива розподілу кореневих морфем за кількістю варіантів у на. період

Графічне зображення розподілу кореневих морфем на періоду за кількістю варіантів асиметричне, різко спадаюче, одновершинне.

Середню кількість варіантів кореневої морфемі ( $\bar{x}$ ) у сучасній англійській мові вираховуємо за формулою [4, с. 49]:

$$\bar{x} = \frac{\sum x_i N_i}{\sum N_i}$$

$$\bar{x} = \frac{490}{420} = 1,1666 = 1,17$$

Отже, середня кількість варіантів кореневої морфемі в на. період – 1,17.

У попередні періоди між середньою кількістю варіантів одного кореня не було виявлено статистично істотної різниці (давньоанглійський період (далі да.) – 2,05 [5, с. 156], середньоанглійський період (далі са.) – 1,67 [6, с. 174]). Середня кількість варіантів одного кореня зменшується в на. період до 1,17.

Для порівняння отриманих показників велике значення має питання про істотність розходжень між досліджуваними величинами. Істотність або неістотність розходжень між отриманими даними була визначена в нашому дослідженні за допомогою вирахування відносної різниці ( $\varepsilon$ ):

$$\varepsilon = \frac{|p_1 - p_2|}{p_1} \times 100, \text{ де}$$

$p_1$  – показник першої величини;

$p_2$  – показник другої величини.

Якщо отриманий показник становить менше 20 %, розходження між порівнюваними величинами розглядається як неістотне. Якщо ж відносна різниця була більша за 20 %, то розходження між порівнюваними величинами вважалось істотним.

Вираховуємо відносну різницю ( $\varepsilon$ ) між показниками середньої кількості варіантів одного кореня у три досліджувані періоди:

$$\varepsilon = \frac{2,05 - 1,17}{2,05} = \frac{0,88}{2,05} = 0,4292 = 42,92\%$$

$$\varepsilon = \frac{1,67 - 1,17}{1,67} = \frac{0,5}{1,67} = 0,2994 = 29,94\%$$

Таким чином, між середньою кількістю варіантів одного кореня в да., са. та на. періоди наявні істотні розходження, оскільки відносна різниця перевищує 20 %, це дозволяє стверджувати, що варіативність кореневої морфемі істотно зменшилася в на. період.

Погрупувавши корені досліджуваного масиву за кількістю варіантів та проаналізувавши всі типи фонемної варіативності коренів у кожній з груп, ми виокремили основні типи фонемної варіативності, які представлені в дво- та триваріантних коренях не менш ніж трьома прикладами.

Серед кореневих морфем, представлених двома варіантами, найбільш поширеними є такі типи варіативності:

1) /i:/ – /e/: *lead (led)* /li:d/ – /led/ “*вести*” [LWD, с. 379 (382)]; *feel (felt)* /fi:l/ – /fel/ “*почувати*” [LWD, с. 242]; *speed (sped)* /spi:d/ – /sped/ “*іти швидко*” [LWD, с. 642].

Варіативність типу /i:/ – /e/ (5 % від загальної кількості коренів, представлених у на. період двома, трьома варіантами) має історичні корені й наявні у формах неправильних або нестандартних дієслів. Цей тип варіативності не має нічого спільного з германським аблаутом, що зумовив варіативність значної кількості інших нестандартних дієслів. У слабких дієсловах третьої підгрупи в результаті скорочення довготи голосного перед комбінаціями приголосних в XI – XII ст. виникла кількісна відмінність між голосним кореня у формі дієслова теперішнього і минулого часу (са. *fēlen* “почувати, відчувати” – мин. час *felt*; *lēden* “вести, приводити” – мин. час *ledde*). Після великого пересуви голосних, у результаті якого якість довгих голосних зазнала змін, відмінність між голосним кореня у формах дієслова теперішнього і минулого часу стала не тільки кількісною, але й якісною (пор. на. *feel* – *felt*, *lead* – *led* та ін.) [2, с. 159–160]. У на. період тип варіативності /i:/ – /e/ є морфонологічно зумовленим, оскільки виконує в досліджуваній період граматичну функцію, позначаючи часові форми дієслів.

2) /t/ – /ʃ/: *attract* /ə'trækt/ “притягувати, приваблювати” [LWD, с. 42] – *attraction* /ə'trækʃ/ “тяжіння, приваблюєвість” [LWD, с. 42]; *connect* /kən'nekt/ “з'єднувати(ся), сполучати(ся)” [LWD, с. 142] – *connection* /kən'nekʃ/ “зв'язок, з'єднання” [LWD, с. 142]; *migrate* /maɪ'greɪt/ “мігрувати” [LWD, с. 421] – *migration* /maɪ'greɪʃ/ “міграція” [LWD, с. 421]; *indicate* /'ɪndikeɪt/ “вказувати, позначати”, *indicator* “вказівний, що показує” [LWD, с. 342] – *indication* /'ɪndikeɪʃ/ “вказівка, позначка” [LWD, с. 342].

Тип варіативності /t/ – /ʃ/ (11,67 % від загальної кількості коренів, представлених у на. період двома, трьома варіантами) зумовлений історично, він виник у процесі асиміляції фонематичних структур лексичних запозичень романського походження, які містили у своєму складі іменниковий суфікс *-ion*. На початку на. періоду в результаті прогресивної асиміляції, а саме асибіляції передньоязикових приголосних, приголосні /s/, /t/, /d/ у ненаголошеній позиції перед /i/, /j/ переходять у /tʃ/, /dʒ/, /ʃ/ [2, с. 121–122]. У сучасній англійській мові варіативність типу /t/ – /ʃ/ є морфонологічною, оскільки виконує граматичну функцію, супроводжуючи побудову віддієслівних іменників.

Серед кореневих морфем, представлених трьома варіантами, найбільш поширений тип варіативності /i/ – /æ/ – /ʌ/: *drink* (*drank*, *drunk*) /drɪŋk/ – /dræŋk/ – /draŋk/ “numu” [LWD, с. 202]; *sing* (*sang*, *sung*) /sɪŋ/ – /sæŋ/ – /sʌŋ/ “cnisamu” [LWD, с. 622]; *sink* (*sank*, *sunk*) /sɪŋk/ – /sæŋk/ – /sʌŋk/ “монуму” [LWD, с. 622].

Варіативність типу /i/ – /æ/ – /ʌ/ (6,76 % від загальної кількості коренів, представлених у на. період двома, трьома варіантами) має історичні корені й зустрічається у формах неправильних дієслів (з погляду діакронії форми сильних дієслів третього класу в да. та са. періоди). Цей тип варіативності кореневих морфем є граматично зумовленим, оскільки був спричинений аблаутом, тобто фонетично необумовленим чергуванням кореневого голосного, що має словотвірне й словозмінне значення. У на. період варіативність /i/ – /æ/ – /ʌ/ виступає як морфонологічне чергування у формах неправильних дієслів, оскільки виконує граматичну функцію.

Аналіз словника на. періоду виявив, що для кореневих морфем досліджуваного періоду характерна наявність незначної кількості варіантів (від 1 до 3). Переважна більшість кореневих морфем представлена одним варіантом – понад 85,71 % (360). Кількість дво- та триваріантних кореневих морфем є незначною і становить менш ніж 14,29 % (60) від загальної кількості коренів. Середня ж кількість варіантів, що припадають на кореневу морфему в цей період, істотно зменшується порівняно з попередніми періодами і становить 1,17. Подібно до попередніх періодів у кореневих морфемах на. періоду значно переважає фонемне варіювання голосних.

Проаналізований матеріал засвідчив, що вокалічне варіювання на. коренів представлено головним чином у реліктових формах неправильних дієслів, фонемне варіювання яких виникло в процесі розвитку англійської мови в попередні періоди внаслідок германського аблауту, подовження голосних кореня, а також великого пересуви голосних. У на. період ці фонемні чергування в основних формах дієслів мають регульований характер і функціонують виключно

як морфологічні альтернативи, що виконують граматичну функцію. Консонантне варіювання на. коренів, викликане на початку на. періоду асибіляцією передньоязикових приголосних у результаті адаптації фонемних структур лексичних запозичень романського походження, має в досліджуваній період морфологічний характер – супроводжує побудову віддієслівних іменників.

Як свідчать отримані результати, характерною особливістю на. періоду є те, що в досліджуваній період як консонантна, так і вокалічна варіативність фонемної структури коренів зумовлена морфологічним чинником.

Варіативність, зумовлена діалектними розбіжностями, як свідчить аналіз лексикографічного джерела досліджуваного періоду [LWD], практично відсутня. На нашу думку, це зумовлено тим, що словники да. та са. періоду було укладено на основі літературних пам'яток, написаних на різних діалектах, що активно функціонували в досліджувані періоди. Словники на. періоду фіксують літературний стандарт англійської мови, тому діалектні варіанти вимови в них переважно не відображені.

### Література

1. Дацька Т. О. Динаміка фонетичної структури слова в аспекті сучасної американської вимовної норми (на матеріалі лексикографічних джерел) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Тетяна Олексіївна Дацька. – К., 2002. – 228 с.
2. Иванова И. П. История английского языка / И. П. Иванова, Л. П. Чахоян, Т. М. Беляева. – СПб. : Лань, 1999. – 512 с.
3. Парашук В. Ю. Фонематическое варьирование в структуре лексики английского языка (на материале лексикографических источников) : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.04 / Парашук Валентина Юлиевна. – К., 1994. – 217 с.
4. Перебийніс В. І. Статистичні методи для лінгвістів: [навч. посіб.] / Валентина Ісидорівна Перебийніс. – Вінниця : Нова Книга, 2001. – 168 с.
5. Субота С. В. Варіативність фонемної структури кореневої морфеми в давньоанглійській мові (діахронічне дослідження на матеріалі лексикографічних джерел) / С. В. Субота // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Серія: Філологія. Педагогіка. Психологія. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. – Вип. 23. – С. 154–161.
6. Субота С. В. Варіативність фонемної структури кореневої морфеми в середньоанглійській мові (діахронічне дослідження на матеріалі лексикографічних джерел) / С. В. Субота // Нова філологія: [зб. наук. праць]. – Запоріжжя : Запорізь. нац. ун-т, 2012. – № 51. – С. 172–178.
7. Танчинець М. І. Варіативність фонемної структури слова в діловому діалогічному дискурсі / М. І. Танчинець // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. – Луцьк : Волин. нац. ун-т імені Лесі Українки, 2011. – № 6. – С. 108–113.
8. Эрматов С. Вариантность корневых морфем в мерсийском диалекте древнеанглийского языка / С. Эрматов // Вопросы структуры английского языка в синхронии и диахронии. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1969. — Вып. 2. — С. 133–140.
9. Эрматов С. Вариантность корневых морфем в уэссекском диалекте древнеанглийского языка / С. Эрматов // Вопросы структуры английского языка в синхронии и диахронии. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1969. — Вып. 2. — С. 125–132.
10. Duanmu San. Syllable Structure: The Limits of Variation. — N.Y. : Oxford University Press, 2009. — 275 p.
11. Gimson A. C. A Note On the Variability Of the Phonemic Components of the English Words / A. C. Gimson // Brno Studies in English. — 1969. — Vol. 8. — P. 74–79.
12. Terajima Michiko. The Syllable Structure and Phonological Processes in the History of English / Terajima Michiko // English Historical Linguistics in Japan (Trends in Linguistics Studies and Monographs 109) / [edit. by Jacek Fisiak, Akio Oizumi]. — Berlin; New York, 1998 — P. 361–401.

### Лексикографічні джерела

[LWD] Longman World Wise Dictionary [edited by M. Murphy] / [2nd ed.]. — Harlow, 2008. — 792 p.